

ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC SƯ PHẠM

TRẦN VĂN HẢI

**TÍNH DỰ BÁO
TRONG THƠ TRẦN TẾ XƯƠNG**

**LUẬN VĂN THẠC SĨ
NGÔN NGỮ VÀ VĂN HÓA VIỆT NAM**

THÁI NGUYÊN - 2017

**ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC SƯ PHẠM**

TRẦN VĂN HẢI

**TÍNH DỰ BÁO
TRONG THƠ TRẦN TẾ XƯƠNG**

Chuyên ngành: VĂN HỌC VIỆT NAM

Mã ngành: 60 22 01 21

**LUẬN VĂN THẠC SĨ
NGÔN NGỮ VÀ VĂN HÓA VIỆT NAM**

Người hướng dẫn khoa học: PGS. TS. Dương Thu Hằng

THÁI NGUYÊN - 2017

LỜI CAM ĐOAN

Tôi xin cam đoan đây là công trình nghiên cứu của riêng tôi. Các số liệu trích dẫn đều có nguồn gốc rõ ràng, các kết quả trong luận văn là trung thực và chưa được công bố ở bất kỳ công trình nào khác.

Tác giả luận văn

Trần Văn Hải

MỤC LỤC

LỜI CAM ĐOAN	i
MỤC LỤC	ii
MỞ ĐẦU	1
1. Lí do chọn đề tài	1
2. Lịch sử vấn đề.....	1
3. Mục đích và nhiệm vụ nghiên cứu	8
4. Đối tượng và phạm vi nghiên cứu	9
5. Phương pháp nghiên cứu	9
6. Đóng góp mới của luận văn.....	10
7. Cấu trúc của luận văn	10
Chương 1. CƠ SỞ LÝ LUẬN VÀ NHỮNG VẤN ĐỀ LIÊN QUAN ĐẾN ĐỀ TÀI	10
1.1. Khái niệm tính dự báo và tính dự báo trong thơ	10
1.1.1. Khái niệm tính dự báo	11
1.1.2. Tính dự báo trong văn học.....	12
1.2. Thơ Trần Tế Xương - một hiện tượng thơ mang tính dự báo độc đáo.....	23
1.2.1. Những nguyên nhân của hoàn cảnh lịch sử, xã hội.....	23
1.2.2. Những nguyên nhân từ vấn đề văn hóa tư tưởng	25
1.2.3. Những nguyên nhân từ cuộc đời và con người nhà thơ	29
Tiểu kết chương 1	36
Chương 2. NHỮNG BIỂU HIỆN CỦA TÍNH DỰ BÁO TRONG THƠ TRẦN TẾ XƯƠNG NHÌN TỪ PHƯƠNG DIỆN NỘI DUNG	38
2.1. Bảng thống kê khảo sát các sáng tác mang tính dự báo của Trần Tế Xương	38
2.2. Những biểu hiện cụ thể của tính dự báo trong thơ Trần Tế Xương.....	41
2.2.1. Vấn đề thi cử.....	41
2.2.2. Dự báo các vấn đề thi cử của bản thân	48

2.2. Vấn đề đô thị hóa.....	54
2.3. Vấn đề lối sống và thân phận con người trong xã hội giao thời	62
2.3.1. Lối sống và thân phận người trí thức.....	62
2.3.2. Lối sống và thân phận những con người trong xã hội thị dân.....	67
Tiểu kết chương 2	71
Chương 3. TÍNH DỰ BÁO TRONG THƠ TRẦN TẾ XƯƠNG GÓP	
PHẦN TẠO NÊN NHỮNG CÁCH TÂN NGHỆ THUẬT	73
3.1. Tính dự báo góp phần phản ánh hiện thực	73
3.2. Tính dự báo góp phần cá thể hóa hình tượng tác giả	78
3.2.1. Tính dự báo góp phần tạo giọng điệu riêng biệt cho ngôn ngữ thơ	
Trần Tế Xương	78
3.2.2. Tính dự báo góp phần tạo cái nhìn riêng độc đáo cho hình tượng	
tác giả	83
3.3. Tính dự báo góp phần tạo nên những cách tân nghệ thuật mới mẻ cho	
thơ Nôm Đường luật.....	87
3.3.1. Tính dự báo góp phần tạo sự đổi mới căn bản trong thơ Tú Xương từ	
quan niệm văn học, đề tài, chủ đề, hình tượng nhân vật	87
3.3.2. Tính dự báo góp phần tạo nên những cách tân về bút pháp, nhịp điệu,	
cách mở đầu và kết thúc tác phẩm.....	92
3.3.3. Tính dự báo góp phần làm tăng tính đối thoại trong thơ trào phúng	
Trần Tế Xương	94
Tiểu kết chương 3	98
KẾT LUẬN.....	99
TÀI LIỆU THAM KHẢO.....	101

MỞ ĐẦU

1. Lí do chọn đề tài

1. Văn học là một bộ môn nghệ, thuật nghệ thuật của ngôn từ. Về khía cạnh nội dung, khi đánh giá giá trị của tác phẩm văn học người ta thường chú ý tới các chức năng cơ bản của nó như chức năng thông tin, chức năng giáo dục, chức năng thẩm mỹ, chức năng giải trí... và một chức năng rất quan trọng nữa cũng trở thành yêu cầu và đòi hỏi cho các tác phẩm văn học, đó là chức năng dự báo.

2. Nhà thơ Tú Xương là một đại diện tiêu biểu của giai đoạn văn học giao thời “*mưa Âu, gió Mi*”. Mặc dù thơ văn của ông để lại không nhiều, song nó mang những giá trị mới. Cuộc đời và sự nghiệp của ông từ lâu đã trở thành đối tượng hấp dẫn thu hút nhiều nhà nghiên cứu. Nhưng tính dự báo trong thơ ông vẫn còn là một vấn đề mới và chưa được đặt thành đối tượng nghiên cứu chính trong bất cứ công trình, bài viết nào.

3. Trần Tế Xương là một tác giả quan trọng đối với chương trình học tập và giảng dạy ở nhà trường các cấp. Trong chương trình Ngữ văn ở phổ thông, hai bài thơ *Thương vợ* và *Vịnh khoa thi hương* được đưa vào giảng dạy cho học sinh từ rất lâu. Do vậy, nghiên cứu đề tài *Tính dự báo trong thơ Trần Tế Xương*, chúng tôi hi vọng sẽ trang bị cho người giáo viên những hiểu biết sâu sắc hơn về tác giả này, giúp họ thuận tiện hơn khi giảng dạy về Tú Xương ở trường phổ thông.

2. Lịch sử vấn đề

2.1. Khái quát lịch sử nghiên cứu thơ Trần Tế Xương

Cho đến nay có khoảng 70 tác giả tham nghiên cứu với khoảng trên 100 công trình về Tú Xương. Chúng tôi xin được điểm qua các công trình nghiên cứu có tính tiêu biểu.

Trong công trình nghiên cứu mang tên *Trông dòng sông Vị* được viết năm 1945, tác giả Trần Thanh Mại là người đầu tiên có những nghiên cứu đầy đủ và công phu nhất về nhà thơ non Côi sông Vị. Trong công trình nghiên cứu này,

Trần Thanh Mai khẳng định: Tú Xương là người góp phần quan trọng làm thay đổi diện mạo thơ ca của dân tộc trong một thời kì lịch sử nhất định. Ông cũng khẳng định giá trị to lớn của những công trình mà Tú Xương để lại cho chúng ta ngày hôm nay: *“Những năm năm mươi trở về trước, chúng ta đã có một nhà thi sĩ thâm thúy như Tú Xương thật là một việc vinh dự và hạnh phúc cho quốc gia (...) Cái di sản văn chương của ông để lại cho chúng ta, cho nước Việt Nam là một di sản quý báu vô ngần ”* [61; 43].

Năm 1951, trong bài viết mang tên *Tú Xương - ông tổ thơ trào phúng Việt Nam* tác giả Vũ Đăng Văn đã khẳng định: *“Trong cả văn học sử nước ta, về phúng thế, từ trước đến Tú Xương lại chưa có người nào dám “liều mạng” làm những vần thơ cách mệnh như thế bao giờ, thành ra Tú Xương là một cái mốc đặc biệt trong làng văn học Việt Nam”* [61; 224]. Tác giả Nguyễn Duy Diễm trong *Luận đề về Trần Tế Xương* được viết ngay sau đó cũng đã bước đầu giới thiệu những nét cơ bản về cuộc đời, về các tác phẩm và vị trí của nhà thơ. Các bài viết của Nguyễn Duy Diễm được sử dụng như những bài giảng phục vụ cho mục đích giảng dạy và học tập trong nhà trường.

Năm 1954 trong bài *Đấu tranh chống hai quan niệm sai lầm về Tú Xương* tác giả Trần Thanh Mai một lần nữa đưa ra vấn đề đánh giá thế nào cho chính xác những đóng góp của Tú Xương với nền thơ ca dân tộc. Tiếp đó các tác giả Hoàng Ngọc Phách, Lê Thước, Đỗ Đức Hiểu đã giới thiệu cuốn *Văn thơ Trần Tế Xương* góp phần giúp bạn đọc hiểu rõ hơn giá trị thơ ca của nhà thơ non Côi sông Vị này. Năm 1957, tác giả Nguyễn Sĩ Tế trong bài *Hệ thống trào phúng của Trần Tế Xương* cũng có những phân tích khá tỉ mỉ và cụ thể những yếu tố tạo nên giá trị riêng biệt của thơ Tú Xương. Ông đánh giá rất cao vai trò của Tú Xương đối với nền văn học nước nhà: *“Có thể nói rằng nhà thơ non Côi sông Vị đã ghi công đầu trong nền thi ca trào phúng của nước nhà. Cho cả đến ngày nay, hệ thống trào phúng của ông hầu như chưa có ai vượt trội được. Nếu như Nguyễn Du xứng danh một thi bá trong ngành thơ tình cảm, thì Trần Tế Xương đáng kể là một thi hào*

trong ngành thơ trào phúng Việt Nam” [61; 223]. Trong bài viết này ông cũng lần đầu tiên chỉ ra sự khác biệt căn bản trong phong cách trào phúng của Trần Tế Xương với Hồ Xuân Hương, Nguyễn Khuyến.

Năm 1958, bài *Tính chất và giá trị thơ trào phúng của Tú Xương* của Văn Tân đã chỉ ra những nguyên nhân chính dẫn đến thái độ của Tú Xương đối với xã hội thực dân đương thời bắt đầu từ chính những vấn đề giai cấp: “*Thái độ trào phúng của Tú Xương là thái độ trào phúng của một tầng lớp đang tan rã, tuyệt vọng, bất mãn với hiện thực, nhưng hoàn toàn bất lực trước hiện thực. Để cho hả bớt sự hằn học, căm phẫn của mình, tầng lớp ấy chỉ còn cách chửi vung lên, chửi một cách sỗ sàng, trắng trợn*” [61; 272]. Trong bài viết này tác giả chú ý đặc biệt vào thái độ của Tú Xương với quan lại và thực dân, với cái nghèo, cái túng, với cái tét. Đặc biệt, ông chú ý đến những thủ pháp trào phúng của Tú Xương như: tạo ra hiện tượng không có để trào lộng, vạch ra mâu thuẫn của sự vật để giễu cợt, dùng ngôn ngữ Pháp để mỉa mai, dùng những tiếng không tục để diễn tả ý tục...

Từ 1960 trở đi, các công trình nghiên cứu của Trần Thanh Mại và Trần Tuấn Lộ mang tên *Tú Xương - con người và thơ văn* đã khái quát khá đầy đủ các đặc trưng cơ bản của thơ Tú Xương trên các bình diện từ nội dung đến nghệ thuật. Những cách tân, đổi mới trong thơ ông cũng bắt đầu được chú trọng và người ta xem đó như một đóng góp mới của Tú Xương: “*Tú Xương là nhà thơ lớn đã tiếp thu được truyền thống tốt đẹp của nền thi ca hiện thực trào phúng của dân tộc.*” [61; 85]. Trong bài *Loại bớt một số bài thơ không phải của Tú Xương được* của tác giả Trần Nghĩa, nhà nghiên cứu này còn đặt ra vấn đề cần phải sàng lọc những bài thơ không phải của Tú Xương để các công trình nghiên cứu về ông có sự chuẩn mực và tính khoa học cao hơn.

Đáng chú ý là từ thập niên 60,70 trở đi, các nhà văn, nhà thơ như Nguyễn Tuân, Nguyễn Công Hoan, Xuân Diệu cũng tham gia và việc nghiên cứu Tú Xương. Rất nhiều công trình nghiên cứu công phu, có ảnh hưởng trong văn giới

đã được đưa ra: Nguyễn Công Hoan trong bài *Về việc nghiên cứu thơ Tú Xương* in trên *Tạp chí văn học* số 3 năm 1970 đã bàn về văn bản, những nghi vấn về sự nhầm lẫn chữ trong các bài thơ, những sai sót trong việc chú thích và cách hiểu thơ Tú Xương. Nhà thơ Xuân Diệu có bài *Thơ Tú Xương* khẳng định tấm lòng của Tú Xương với đời, với nước, với thơ văn: “*Một giọng nói trên đường đời, rất mực tâm huyết, tôi thấy thơ Tú Xương như là trong tiếng con chim quốc (đỗ quỳên) có máu; thơ ái quốc của Phan Bội Châu là tâm huyết trực tiếp của một nhà cách mạng, thơ tâm hồn của Trần Tế Xương tâm huyết một cách khác, đó là lòng yêu đời bị cản trở, đó là nỗi hoài bão bị chặt phá, đó là một người làm thơ, đã nói thì muốn khắc cả tim phổi của mình vào văn*” [61; 188]. Nguyễn Tuân trong bài *Thời và thơ Tú Xương* đã đưa ra những nhận xét khá tinh tế và chính xác: “*Thơ Tú Xương đi bằng cả hai chân hiện thực và trữ tình, mà cái chân hiện thực ở Tú Xương chỉ làm một cẳng chân trái tả thực. Chủ đạo cho đà thơ là ở chân phải và Tú Xương đã băng được mình tới chúng ta bằng những bước lẫm lẫm mạn trữ tình*” [61; 72]. Tác giả *Đỗ Đức Hiểu* trong tác phẩm *Thơ văn Tú Xương* cũng đánh giá: “*Tú Xương là nhà thơ trào phúng có biệt tài*” [61; 88] ...

Trong giáo trình *Văn học Việt Nam (nửa cuối thế kỉ XVIII - hết thế kỉ XIX)*, tác giả Nguyễn Lộc nhấn mạnh: chúng ta cần quan tâm đúng mức đến các vấn đề như: “*Cái tôi trong thơ Tú Xương - một điển hình nghệ thuật*” hay “*Kết cấu trữ tình và trào phúng trong thơ Tú Xương*”. Nhà nghiên cứu cũng đưa ra những nhận xét khá chính xác về những điểm cách tân và đổi mới trong thơ Tú Xương: “*Tú Xương đạt đến đỉnh cao của nghệ thuật kết cấu trong thơ trào phúng*” và “*ngự trị trong thơ ông là cái ngôn ngữ hoạt bát mà sắc cạnh, uyển chuyển mà chính xác, đa dạng trong cách nói, phong phú trong cách thể hiện, một ngôn ngữ hàng ngày nhiều ví von, nhiều tục ngữ, thành ngữ, một ngôn ngữ đầy sức sống của dân tộc, của thời đại*” [31; 765 - 798]

Từ 1975 trở đi, việc nghiên cứu thơ Tú Xương có nhiều bước chuyển biến mới. Đáng chú ý là các nhà nghiên cứu chú ý đến những đổi mới trong

giọng điệu trào phúng của thơ Tú Xương so với thơ truyền thống. Nguyễn Tuân trong bài: *Giọng cười trong tiếng nói Tú Xương* và bài *Hiện thực và trữ tình trong thơ Tú Xương* đã giúp bạn đọc có được cái nhìn bao quát hơn về tác giả này.

Các nhà nghiên cứu như Trần Đình Sử, Trần Lê Văn, Lã Nhâm Thìn, Trần Thị Trâm, Đoàn Hồng Nguyên đặc biệt chú ý đến sắc thái tiếng cười, tính thời sự và những cách tân nghệ thuật của thơ Tú Xương ... Tác giả Trần Đình Sử trong bài *Nụ cười giải thoát cá nhân và tự khẳng định trong thơ Tú Xương* cho biết đặc điểm tiếng cười trong thơ Tú Xương là: không mang tính chất thuần túy đạo đức, ý thức hệ mà mang tính chất hài hước, sinh hoạt, cười vui, có tính chất khá phổ biến: vừa cười người, vừa cười mình. Đặc biệt ông cho rằng đó là tiếng cười có tính chất lưỡng tính: vừa phủ định, vừa khẳng định. Trần Đình Sử cũng cho rằng: “*nhà thơ Tú Xương có một giọng ngông, dám nói toạc những điều mà người đời không dám nói*” [61; 353].

Nhà nghiên cứu Đoàn Hồng Nguyên lại chú ý đặc biệt đến kiểu cười tự trào thị dân trong thơ Tú Xương. Ông cho rằng bằng kiểu cười tự trào phủ định, Tú Xương đã chế giễu, đã phê phán tính chất hủ lậu của kẻ sĩ phong kiến và phủ nhận cả những khuôn phép lỗi thời của xã hội phong kiến. Năm 2007, trong luận án tiến sĩ có tên *Thơ trào phúng Việt Nam nửa sau thế kỉ XIX và nửa đầu thế kỉ XX*, tác giả Trần Thị Hoa Lê cũng chỉ rõ những nét đổi mới trên phương diện nội dung và nghệ thuật của thơ Trần Tế Xương so với các nhà thơ trào phúng cùng thời.

Từ những nghiên cứu của các tác giả, chúng tôi đã có những dữ liệu đầu tiên cho việc nghiên cứu đề tài về tính dự báo trong thơ trào phúng Trần Tế Xương.

2.2. Lịch sử nghiên cứu tính dự báo trong thơ Trần Tế Xương

Lâu nay, văn nghiệp của Tú Xương đã trở nên quen thuộc trong giới nghiên cứu văn học nói chung, văn học Việt Nam trung đại nói riêng. Tuy nhiên,